

РОЗВИТОК ПРАВОСЛАВНОГО РУХУ В С. ВЕЛИКІ ЛУЧКИ БЕРЕЗЬКОЇ ЖУПИ НА ПОЧ. ХХ СТ.

Юрій ДАНИЛЕЦЬ

Ужгородський національний університет, Ужгород, Україна

Другим центром після Мармароцини, де найбільш активно проявився православний рух на поч. ХХ ст. – була Березька жупа. Центром поширення православ'я в цьому регіоні стало с. Великі Лучки Мукачівського округу (нині Мукачівський район, Закарпатської області, України). У зв'язку з економічною кризою та нестачею землі, яка належала графу Фрідріху-Карлу Шенборну-Бухгейму, чимало лучан вже в кінці 1870-х рр. опинилося на заробітках за океаном. Наприклад, у 1903 р. у США працювало 650 жителів села. [8] Заробивши значні кошти селяни намагалися домовитися із землевласником про купівлю наділів навколо с. В. Лучки. За словами угорського історика Йосипа Перені, безуспішні перемовини щодо сільськогосподарських угідь велися протягом трьох років. «Село предлагает 600 крон за большой венгерский хольд, но имяне требует 700 крон и только в том случае согласно продать окружающую село землю, если купят и т. наз. «Хат» («Hát») 10000 хольдов» [18]

За повідомленням Експозитури для гірських районів, незадоволення через проблеми із землею вилилося в с. В. Лучки в православний рух. Не можна до кінця погодитися з інформацією чиновників Експозитури, щодо релігійної ситуації в населеному пункті. «Трудно поверить, что простой земледелец может различить новую религию от старой, что он по убеждению переходит на восточную религию, обряд которой он никогда не видел, и не слышал о неизвестном ему учении. Но обращение в другую религию может быть для него популярным по социальным причинам, ибо русские книги и подстрекатели усиливают в нем надежду, что о благополучии приверженцев религии белого царя, царь значительно больше будет заботиться, чем венгерское государство» [18] Безперечно, перебуваючи в США селяни були знайомі із православ'ям, відвідуючи греко-східні храми та відправляючи необхідні треби. Архівні документи говорять, що конфлікти через земельне питання із графом Ф.-К. Шенборном-Бухгеймом зустрічалися і в інших селах Мукачівщини, де пізніше з'явився православний рух (наприклад, с. Ракошино). [26]

На чолі православного руху в с. В. Лучки став Георгій Рубіш та Іван Газій, які повернулися із США. [30] Вони привезли з собою книгу священника о. О. Товта «Где искати правду?», яка була спрямована проти унії. Названа праця мала виняткове значення для розширення православного руху. Щодо рееміграції лідерів православного руху, то серед дослідників немає єдиної думки. Жоель Бреді зазначає, що не зміг визначити точну дату повернення Газія і Рубіша в Австро-Угорщину. Американський дослідник припустив, що мова йде про І. Газія, який прибув до США 29 серпня 1901 р. у супроводі трьох односельців. Відповідно, цілком імовірно, що разом із Г. Рубішем він повернувся у «старий край» у 1902 р. або 1903 р. [6], [9] Версію про контакти жителів с. В. Лучки із православною церквою у США підтверджує ієромонах Сергій (Цьока). Він зазначав, що Іван Газій відвідував у Міннеаполісі храм, який обслуговував о. Олексій Товт. [20]

Аналіз джерел дає підстави стверджувати, що між активістами православного руху с. В. Лучки та с. Іза були тісні контакти. Угорська дослідниця Марія Маєр виявила лист від 19 листопада 1903 р. за підписом Г. Рубіша та ще 9 односельців¹² на ім'я ватажків православного руху в с. Іза В. Прокопа, Я. Вакарова та М. Плиски. У документі йдеться про те, що ізяни вже раніше отримали з В. Лучок «невеликий подарунок» та просили вислати ще 10 аналогічних брошур о. О. Товта. Рубіш повідомляв, що він вже написав до США і книжок вишлють у достатній кількості. [13] Як випливає з листа, у селі на Мукачівщині було на той час близько 40 чоловік, котрі бажали перейти у православ'я. Вони багато говорили про те, що жителі с. Іза не отримали православного священника, «тому, що ворог там не дозволив». Рубіш вважав, що якщо ізяни зможуть домогтися приїзду священника, така новина призведе до збільшення прихильників православ'я у В. Лучках. Наприкінці листа автор зазначав, що писав текст таємно вночі та просив надсилати відповідь на адресу П. Фенчака. [13] Наведений документ дає підстави спростувати твердження о. Атанасія (Пекаря) ЧСВВ, що с. Великі Лучки долучилося до Ізи під впливом Мараморошського процесу. [5]

Про прояви православ'я біля Мукачева дізналися представники місцевої влади. Після рішення Синоду Сербської Православної Церкви (СПЦ) від 12 грудня 1903 р.¹³ щодо православної громади в с. Іза рух у с. В.

¹² Іван Федак, Іван Стебляк, Іван Шестак, Петро Фенчак, Іван Левдер, Юрій Тришинець, Дмитро Рапинець, Петро Панльо, Андрій Балог.

¹³ 12 грудня 1903 р. патріарх Георгій (Бранкович) повідомляв єпископу Лукіану (Богдановичу) про рішення Архієрейського Синоду стосовно вірників із Закарпаття. Правлячого архієрея

Лучки пожвавився. У листі від 19 грудня 1903 р. до єпископа Юлія (Фірцака) окружний начальник Ласло Горват писав, що в с. Великі Лучки сільський радник А. Попадинець виявив підозрілу активність біля будинку Г. Рубіша. Для з'ясування обставин, автор листа відправив свою людину до Рубіша «під виглядом його прихильника» [21] Агент повідомив, що згаданий активіст хоче вирвати населення з теперішнього релігійного стану і наставити його у «руську релігію». Окружний начальник провів у будинку Г. Рубіша обшук, під час якого було вилучено наступні речі: портрет російської царської сім'ї, Житіє святого Василя Великого московського видання, чотири брошури, надруковані у Сергієвському монастирі в Росії, періодичні видання із Чернівців та Росії, книга о. О. Товта «Где искати правду?», 12 томів Міней київського видавництва, заява про вступ до православної церкви, підписана 54 жителями села¹⁴, взірці заяв про вихід із унії, рукопис російською мовою, лист на ім'я православного священника в Сремських Карловцях Мілана Долга. [21]

Важливим є виявлене нами листування щодо київських видань у с. В. Лучки. У конфіденційному повідомленні з Міністерства релігії і освіти до мукачівського єпископа зазначалося, що слідство встановило походження книжок, конфіскованих у Г. Рубіша. Виявилось, що ними користувалися вірники на греко-католицькій парафії, а замовив видання місцевий вчитель. Чиновник наголошував, що незважаючи на те, що книги надруковані в Києві, вони не містять нічого антидержавного, але є антикатолицькими за змістом. У зв'язку із цим, він рекомендував архієрею вилучити подібну літературу із усіх храмів та монастирів єпархії, наголошуючи, що подібні видання використовують у Мукачеві, Біксаді та Марія Повчі. [22] Єпископ відреагував миттєво, надіславши листи до настоятелів монастирів та парафіяльного священника в с. В. Лучки. [22] Останній встановив, що півцвчитель І. Фотан замовив вищезгадані книги через Ужгородську

в Уторціні зобов'язували повідомити жителям с. Іза про прийняття їх до складу СПЦ та включити їхню парафію до складу Будимської єпархії. [7]

¹⁴ Список селян, що виявили бажання перейти у православ'я: Юрій Рубіш, Дмитро Рапінець, Іван Стеблак, Петро Панльо, Юрій Голод, Іван Газій, Олексій Балог, Іван Янута, Юрій Шафар, Петро Фенчак, Дмитро Меліка, Василь Шафар, Іван Левдер, Михайло Андрійко, Андрій Балог, Андрій Лешко, Василь Волошин, Іван Хома, Степан Волошин, Іван Газій, Василь Луканді, Іван Фенчак, Юрій Луканинець, Дмитро Качур, Юрій Левдер, Юрій Цифра, Іван Сікора, Юрій Варга, Василь Варга, Дмитро Варга, Іван Ладжун, Юрій Фенчак, Іван Теличко, Петро Стеблак, Юрій Балко, Юрій Голод, Іван Рубіш, Юрій Туряниця, Іван Глагола, Василь Глагола, Василь Голод, Василь Макара, Дмитро Селюк, Василь Панльо, Іван Стеблак, Василь Стеблак, Юрій Стеблак, Андрій Стеблак, Петро Цифра, Юрій Драга, Юрій Трішинець, Петро Андрійко, Юрій Балог, Петро Лешко.

друкарню «Унію». [22] Перевірка монастирських бібліотек встановила, що на Чернечій горі в Мукачеві зберігалося та використовувалося цілий ряд книг київського походження. Серед них були – Мінеї (1787 р.), Апостол (1869 р.), Тріодь пісна (Тріодіон) (1761 р., 1792 р.). Тріодь цвітна (Пентикостаріон) (1724 р., 1847 р.). [22] 30 вересня 1904 р. єпископ Юлій (Фірцак) відвідував до Міністерства, що всі виявлені книги київських видавництв вилучені із користування та заборонені на території єпархії. [22]

Звинувачення проти друкарні «Унію» щодо поширення православних видань із Росії висувалися і пізніше. На початку 1907 р. на ім'я мукачівського єпископа надійшов анонімний лист (без дати і підпису), в якому йшлося про повідомлення дирекції митниці в Будапешті до керівництва Ужанського комітату із вимогою розслідувати діяльності «Унію». «Кілька разів, але особливо минулого місяця, під псевдонімом замовили схизматичні книги з Росії на суму біля 1000 крон» [25] Керівництво друкарні 23 грудня того ж року провело збори, на яких обговорило анонімне звинувачення і категоричного його відкинуло. У протоколі вказувалося, що акціонерне товариство «Унію» захищає інтереси греко-католицької церкви і без відома єпархіального керівництва ніколи б не вдалося до таких дій. [25]

Жителі с. В. Лучки, як і їх ізяньські соратники, підтримували тісні контакти із сербським патріархом у Сремських Карловцях та будимським єпископом. Ця думка підтверджується опрацьованими нами документами архівів «Српске академије наука и уметности» та «Српске Православне Епархије Будимске». 31 грудня 1903 р. Г. Рубіш та І. Федак повідомили патріарха Георгія про релігійні події в їхньому рідному селі на Мукачівщині. Від імені 140 мешканців населеного пункту підписанти клопотали про виділення для них адвоката із Будапешту, який би допоміг у справі переходу у православ'я та захистив від звинувачень у панславізмі. Є у листі також інформація про обшуки, що були проведені окружним начальником 18 грудня 1903 р. та конфіскацію 12 томів Мінеї київського видання. Окружний начальник заявив вірникам, «що звернеться до Березької жупи, а звідти в Міністерство внутрішніх справ. Погрожував слідством і в'язницею, якщо ми не відмовимося від свого наміру». Досить критично селяни характеризують місцевого священника, який після заяви про вихід із греко-католицької церкви «обмовив нас в поширенні панславистської москальської релігії ... і з тих пір від нашого наміру відгороджується і свої проповіді читає тільки про нас і про наш шалений намір» [2] У листі-відповіді патріарха від 21 січня 1904 р. вказувалося, що він немає повноважень щодо повернення конфіскованих книг та не може надіслати священника через те, «бо Ви є всі у греко-католицькій церкві» [3]

Тобто, глава церкви не міг брати на себе зобов'язання щодо с. В. Лучки, поки його вірники офіційно не провели перехід у православну церкву.

Наприкінці березня 1904 р. Г. Рубіш запитував листом єпископа будимського Лукіана (Богдановича), чи можуть жителі с. В. Лучки, «котрі вже вступили до грецько-східної церкви» розраховувати на проходження сповіді та причастя. Очевидно, з Сремських Карловців поступило розпорядження до Будапешту прийняти лучанських вірників під свою опіку, як це було у випадку із ізьянами. Окремо у документі йдеться про переслідування та «єзуїтські розслідування», але адресант запевняв у стійкості його прихильників. [4]

19 січня 1904 р. 60 осіб з'явилися до сільського священника Михайла Бачинського й заявили про перехід до православ'я. Березький наджупан про цей епізод повідомив голові уряду Угорщини: «Це рух виключно релігійний та оснований на тому, що греко-католицьке священство бере високу оплату від вірних за треби, тому проти них так сильно затялося бідне населення, що легко зловилось на вудку православної пропаганди, яка обіцяла, що коли люди перейдуть до православ'я, їх позбавлять зайвих обов'язків щодо утримання пароха» [17] У наступному листі наджупан детальніше описував релігійну ситуацію на Закарпатті: «Греко-католицьким священникам від хати платиться коблина й робочі дні, а потім штола і різні оплати, що такі високі й такі неоднозначні, що це для народу непосильний тягар. В русинських селах кажуть, що один похорон зажене в борги, а після двох пропадає худоба, а третій забере й землю. Вищі церковні кола в ці справи не хочуть вникати. Священство не виконує завдання духовного вислугування вірних, Богослужіння відправляють невідповідно, парохію часто покидають на цілі тижні, обряди свавільно задля власної вигоди скорочують» [17] Наджупан покладав значну відповідальність за появу православного руху у селі на місцевого священника: «Це постать, як вище казано, в цілому пожадлива людина, що вищує лише користь, його зневажають вірні й він не має на них впливу... Він дбає лише про зиск» [17]

Секретар березького наджупана Орест Сабов у 1903 р. окреслював наступні причини православного руху в регіоні: невпорядкованість церковних податків; греко-католицьке священство виділилося в окрему касту, яка не знає пристосування ні до народу, ні до суспільства, живе й діє без мети й призначення... Більшість учнів іде вчитися на священника без покликання і без почуття обов'язку... Свою посаду майже кожен священник часто вважає засобом для прожитку, з якої можна добре і вигідно жити. Релігійність народу і багато обрядів він використовує лише для того, щоб

мати з того матеріальної вигоди і забезпечити собі добрі доходи; третьою причиною О. Сабов вважав вплив панславистичної пропаганди та зростання українського національного руху в сусідній Галичині. [28] Щоб виправити ситуацію та припинити православний рух, секретар пропонував не лише запровадити фінансову допомогу духовенству, упорядкувати церковні податки, а й встановити над священством і народом постійний нагляд та керівництво. Безперечно, ця опіка повинна була вилитися у посиленні мадяризації.

Щоб припинити селянський рух влада вдалася до репресій. За керівниками православних було встановлено постійний нагляд, в село перевели значну кількість жандармів із Ужгорода, Мукачева, Мараморош-Сиготу, Берегово, Сату-Маре і т.д. Фактично було введено комендантську годину, заборонено зібрання селян, перевірялося все поштове листування. [13]

Священник, якого надзупан звинувачував у неналежному виконанню службових обов'язків, 13 березня 1904 р. писав єпископу про розгортання православного руху на його парафії. Головним ініціатором зміни релігії він називав Г. Рубіша, якому, нібито, вмовляннями, обіцянками та примусом вдалося схилити 101 мешканця В. Лучок до переходу. 11 лютого священника відвідало 7 вірників, щоб оформити питання зміни релігійної приналежності. [22] У одному із листів о. М. Бачинський повідомляв архієрея, що один із активістів захворів і скоро помре та просив поради щодо поховання селянина. Єпископ відповів того ж дня, наголосивши, що у зв'язку із тим, що вірники не звернулися до пастиря у другий раз «за 15 днів і не пізніше 29 дня після першого реєстру», такі спроби мають вважатися недійсними. Щодо випадку із хворим вірником, владика рекомендував переконати його покаятися, а в разі відмови «він буде похований як відступник – без хреста» [11]

Події в с. В. Лучки знайшли відгомін у тогочасні пресі. Будапештська газета «Göög Katholikus Hirlap» у статті від 30 січня 1904 р. повідомила, що напередодні греко-католицького Різдва в с. В. Лучки Березької жупи серед вірників було помічено незвичайний рух. Редакція називала керівником православних Г. Рубіша, який, нібито, під впливом церковних книг із Росії вирішив покинути греко-католицьку церкву. З подачі священника окружний суддя конфіскував у Рубіша російські видання та повідомив про цей факт єпископа. Згідно тексту статті, незважаючи на проповіді священника під час різдвяних свят, селяни залишилися при своєму бажанні, а рух поширився на сусіднє село Ракошино. [1]

Об'ємний допис про православний рух у с. В. Лучки подала 5 березня 1904 р. газета «Православная Буковина», що виходила в Чернівцях. «Въ Великихъ Лучкахъ дѣлается все возможное, чтобы население осталось при церковной унії, однако старанія тѣ, продолжающіися отъ Рождественскихъ праздниковъ, не только не принесли успѣха, но еще причинились къ усиленію среди крестьянъ стремленія къ православію» [15] Редакція включила до складу статті текст листа невідомого селянина з В. Лучок, який описував процес переходу у православ'я. Він категорично відкидав зовнішні мотиви та антидержавний зміст руху: «...Мы, Лучкане, без всякого внѣшнего вліянія и безъ всякихъ политическихъ соображеній, слѣдую только влеченію сердца и примѣру нашихъ братьевъ изъ Изы, возвратились въ лоно святой нашей прадѣдовской церкви, за которую прадѣды наши кровь свою проливали, чтобы насъ, простыхъ мужиковъ, обвинити въ якомъ-то ужасномъ москалефильствѣ да панславѣзме и антигосударственности!... Въ сей моментъ, когда мы пишемъ сіи строки, мы уже во второй разъ заявили наше твердое и непоколебимое рѣшеніе остатися православными во вѣки отъ рода въ родъ, и ніяка сила сего свѣта не въ состоянніи отмінити сіе рѣшеніе наше, хотя бы намъ пришлось пострадати и на смерть» [15]

4 травня 1904 р. «Православная Буковина» помістила ще одного листа із с. В. Лучки. На цей раз невідомий автор повідомляв про законний вихід із Унії 500 мешканців та перешкоджання в отриманні священника. «Мы, В. Лучкане, даже и не причислены ни къ какому православному приходу... Уличные газеты распространяють дживыя вѣсти, будто-бы мы только изъ-за того переходимъ въ св. прав. церковь, ибо хотимъ отступить отъ государства угорскаго и хотимъ соединиться политически со «шизматиками москалями» [29] Як бачимо, буковинці були добре обізнані із процесом відродження на Закарпатті та переслідуванням за це вірників.

Певні факти про можливий вплив Росії на селянський рух у с. В. Лучки у влади були. 18 травня 1904 р. березький наджупан у листі до єпископа Юлія (Фірцака) повідомив про листування мешканців з Дмитром Гебеєм, колишнім священником Мукачівської єпархії. [22] Останній проживав у м. Мещовськ Калузької губернії, де викладав в духовній семінарії латинську мову. М. Маєр вдалося з'ясувати, що Гебей емігрував із Закарпаття до США в 1898 р., де працював парафіяльним священником у Бриджпорі, штат Коннектикут. Звідти він поїхав до Петербурга і повернувся до Америки вже як православний. Згодом його перевели знову до Росії, де призначили на педагогічну роботу. [13] Контакти лучан із о. Д. Гебеєм викрилися дуже дивним випадком, коли його лист потрапив замість православних вірників на адресу греко-католицького священника М. Бачинського. Із листа о. Д.

Гебея, який у перекладі на угорську мову зберігся у фондах ДАЗО, стає зрозуміло, що він дізнався про православний рух у с. В. Лучки із американської преси та вирішив запропонувати свої послуги. У документі знаходимо рекомендацію звернутися для виділення православного священника до Священного Синоду в Росії. [22] Єпископ Юлій (Фірцак) у листі до наджупана Березького комітату від 4 червня 1904 р. повідомив, що крім листа до православних лучан, о. Д. Гебей звертався і до нього також із клопотанням про поновлення у клірі єпархії та направлення на парафію на Мараморощині. [22] А. Генці виявила даний лист та вмістила його текст у своїй праці. [8] Інших відомостей щодо зв'язків із Д. Гебеєм не виявлено, але його переписка кинула тінь на православний рух.

Незважаючи на тиск з боку окружного та жупанатського управління, православні вірники В. Лучок подали заяву до Міністерства релігії і освіти, в якій ставили до відома, що вони з греко-католицької церкви перейшли до СПЦ і створили в селі окрему парафію. Разом із цим, вони просили дати дозвіл на оголошення конкурсу з метою виборів священника. [24] Довідавшись про цей факт та згоду чиновників Міністерства на затвердження парафії, місцевий священник категорично виступав проти прохання православних вірників. У листі до піджупана лучанський протоієрей не визнавав законність створення нової парафії та вимагав розслідувати справу про підробку документів. Він аргументував свої вимоги наступними фактами: «1) Закон №53 від 1868 р. встановлює, що своє бажання переходити в іншу віру потрібно заявити у присутності двох свідків перед священником своєї церкви. Через 14 днів після першої заяви, але принаймні до 30 днів, також у присутності двох свідків знову потрібно перед священником парафії заявити, що лишається при бажанні переходу. Від священника, перед яким висловився щодо бажання переходу, або від присутніх свідків, одержить свідоцтво, яке передають священнику того віросповідання, до якого бажають переходити. Після цього будь-яка церква може прийняти у свої ряди вірника, а священник, який прийняв нового вірника, зобов'язаний повідомити того священника, до якого вірник до того часу належав» [24] Далі о. М. Бачинський стверджував, що свідчення заявників про те, що у В. Лучках у 1903 р. перейшло у православ'я на законних підставах 111 осіб, є безпідставними. Він переконував, що селяни порушили закон та підробили заяви до Міністерства. [24] З листа видно, що священник надавав православному рухові політичного забарвлення: «Припускаю, що не будуть задоволені сербським священником, а з часом будуть бажати мати православного російського священника. А в цій можливості лежить зародок великої небезпеки. Тому, і це без сумніву, якщо

керівництво нової церкви придасть велике значення раніше посіяному насінню, особливою відміною церковних податків, забезпечить симпатію та майбутнє антидержавним національним тенденціям» [24]

Реагуючи на протест о. М. Бачинського, піджупан Іштван Гулачі 9 вересня 1905 р. відіслав до Міністерства секретного листа, у якому виклав своє бачення суті православного руху. У першу чергу він повідомив, що отримав постанову про створення православної парафії у с. В. Лучки за №52782/1905 та передав її копію окружному начальнику для інформування зацікавлених осіб. По-друге, чиновник переказував прохання греко-католицького єпископа та священника про неоприлюднення повного змісту постанови, бо воно, буцімто, буде сприяти антидержавним виступам. [24] Намагаючись обґрунтувати вимогу порушення закону про створення релігійних об'єднань, І. Гулачі стверджував, що православний рух на Мукачівщині є породженням іноземної агітації та фінансується з невідомого джерела. «Народом керує не релігійне переконання, а незадоволення державними та суспільними порядками, виправлення своєї образи чекає від царя. Я засуджую цей рух не з огляду свободи совісті та віросповідання, що я беззаперечно і без обмежень поважаю, а засуджую як антидержавне збудження і так хочу з ним справитися. Безсумнівно, що організація православної церкви є розсадником великоруської ідеї та великоруських прагнень» [24] Наслідком вище наведеного листа стала відмова Міністерства селянам с. В. Лучки у визнанні православної парафії. Вірники були змушені звертатися до священників у Будапешті, Мішкольці, Сегеді для відправлення церковних треб. [19]

Комітатська влада порушила проти лучан кримінальну справу. З акту обвинувачення по другому Мараморош-Сиготському процесу довідуємося, що в 1905 р. в Берегівському королівському суді, проводилися слухання проти ватажків православного руху за скоєння злочину – підбурення та розпалювання національної і релігійної ворожнечі. Г. Рубіша, І. Федака та В. Балоба, мешканців с. В. Лучки, королівський суд визнав винними і за вироком № 6061/1905 призначив строк позбавлення волі на термін 1 рік і 2 місяці та 250 крон штрафу. Але рішенням судової табули (апеляційного суду) м. Кошиці за №197/1906 їх було виправдано та звільнено з під варті. [16]

Скориставшись виправдальним вироком жителі с. В. Лучки у 1906 р. звернулися до державного королівського публічного нотаря у Мукачеві Юлія Надя з проханням зафіксувати їх перехід у православну церкву. [14] У фондах Magyar Nemzeti Levéltár виявлено даний документ від 7 травня 1906 р. за № 155/1906, який завірено підписом секретаря сербського

патріарха та печатками «Архієрейського Синоду Православної Сербської Митрополії Карловацької» [12] У тексті зазначалося, що мешканці вищеназваного села, згідно своїх духовних переконань, виходять із греко-католицької церкви та приєднуються до греко-східної (православної) церкви. Про факт зміни церковної приналежності було повідомлено о. М. Бачинського в с. В. Лучки та православного священника в м. Егер. «Якщо наш перехід не зіткнеться з проблемами, тоді хочемо виховувати своїх дітей відповідно до вимог цієї релігії, просимо дозвіл для будівництва церкви або будинку для молитви і про надання нам священника східної грецької церкви. Всі фінанси, що виникнуть ми забезпечуємо» [12] Упорядкувавши питання переходу у православ'я та отримавши згоду патріарха про прийняття селян під свій омофор, вірники розпочали збір коштів на побудову храму та церковного будинку. [10]

Реагуючи на сигнали комітатської та окружної влади прем'єр-міністр вирішив розрядити ситуацію з земельними питаннями у с. В. Лучки та попросив графа Ф.-К. Шенборна-Бухгейма продати селянам частину неврожайних земель. [17] Й. Перені подає витяги із листа І. Тисо, який свідчить про детальну обізнаність влади у місцевій економічній та релігійній ситуації. «Ймовірно, Ти зволив звернути увагу на ту обставину, що в деяких частинах Марамарошської і Березької жуп почався серед уніатських русинів – під приводом релігійних питань – протидержавний рух, який слід задумати або локалізувати в зародку, якщо ми хочемо запобігти небезпеці загального у всій Північній Угорщині руху, спрямованого проти держави, церкви і панів». «Підбурювачі по краплині прагнуть вливати русофільські ідеї в душу русинського народу. З боку уряду, всі потрібні заходи прийняті, але лише Ти можеш зарадити біді в Великих Лучках... Ці численні селяни повернулися з Америки і «жага землі» охопила їх. Підбурювачі запевняють, що угорці і за гроші не дають їм землі, а росіяни дадуть» [18]

У фонді ДАЗО за №772 «Міністерська експозитура для гірських районів» виявлено угоду купівлі-продажу між графом Ф.-К. Шенборном-Бухгеймом та жителями сіл В. Лучки, Нове Давидково та Ключарки. [27] Купівля землі певним чином заспокоїла заможну частину селян В. Лучок, однак православний рух і надалі фіксувався серед бідняцтва.

Наприкінці 1903 р. заклики до переходу у православ'я з'явилися у сусідньому із В. Лучками населеному пункті – Горонді. У даному селі православний рух також носив неприхований соціальний відтінок. 20 березня 1904 р. мукачівський окружний начальник просив надзупана допомогти йому в боротьбі проти православних вище згаданого села. [23]

Селяни 13 березня 1904 р. написали анонімного листа на ім'я греко-католицького єпископа, у якому виступили проти греко-католицького священника Івана Уйгелі. Скаржники звинувачували пароха в фінансових зловживаннях, здирництві тощо. Єпископ наказав розслідувати зміст листа лучанському пароху о. М. Бачинському, котрий згодом повідомив, що головною причиною невдоволення селян є переведення вчителя-кантора М. Шелестеї до Велятина. В свою чергу, рідний брат вчителя – Г. Шелестеї, розпочав боротьбу проти священника. [23] Головні ініціатори руху заявили, що в разі незадоволення їхніх вимог про переведення священника та повернення вчителя, вони приєднаються до православної громади с. В. Лучки. Крім Г. Шелестеї, лідерами православного руху в цьому селі були Іван Мучичка та Василь Лінтур. о. М. Бачинський, захищаючи о. І. Уйгелі, писав: «Він у звинуваченнях зовсім невинний, його вірники не можуть мати причину на незадоволення, тому що їх священник твереза людина, свої обов'язки у всьому постійно виконує, своїх вірників чуйно обслуговує. Незважаючи на це, ненависть проти нього така велика, що за короткий шлях навряд чи примиряться. Будь ласка, переведіть його на кращі бенефіції» [23] У архівній справі, що стосується православного руху у с. Горонда, виявлено також листа мешканців села від 26 березня 1904 р. Документ написаний кириличним текстом та містить 8 підписів. Суть документу, як і попередньої анонімки, зводиться до незадоволення місцевим парохом. [23]

До розслідування православного руху в с. Горонда приклав свої зусилля березький наджупан. У листі до мукачівського єпископа від 17 травня 1904 р. він повідомив головні причини переходу у православ'я: незадоволення селян викликала участь священника у невігідній операції з купівлею земельного володіння для сільської громади, недбале ставлення до роботи в школі, зневажливе відношення до вірників. [23] На межі сіл Велика Бігань та Косино, за сприяння священника, від землевласника Дерчені було куплено ділянку розміром 900 гольдів¹⁵ за ціною 280 000 крон. У скаргах селяни переконували єпископа, що Дерчені під час приїзду до Горонди постійно зупинявся в священника, що свідчило про особисту зацікавленість останнього у здійсненій операції. [23] Інших документів про православний рух у с. Горонда на поч. ХХ ст. не виявлено.

Таким чином, православний рух у с. В. Лучки на поч. ХХ ст. розвивався у тісному зв'язку із аналогічними процесами у с. Іза. Можна стверджувати, що селяни координувати свої дії, обмінювалися літературою, допомагали

¹⁵ Гольд – міра пощі, дорівнює 0, 57 га

один одному в організації громад. Жителі с. В. Лучки познайомилися із православною церквою у США, де працювали на різних роботах починаючи із кін. XIX ст. Значний вплив на вихід із унії справила книга о. О. Товта, яка поширювалася по всьому Закарпаттю. Серйозною причиною, що підштовхнула вірників до переходу у православ'я, був конфлікт з місцевим землевласником, котрий не хотів продавати селянам землю. Угорська влада вдалася до репресії, звинувативши мешканців с. В. Лучки в антидержавній діяльності, роботі на користь Російської імперії тощо. Незважаючи на висунуті звинувачення у судовому порядку не вдалося довести провину православних селян. В 1906 р. православна громада у с. В. Лучки була офіційно зареєстрована та стала частиною Будимської єпархії СПЦ.

SUMMARY

This publication analyzes the development of the Orthodox movement in the village of Velyki Luchky in Bereg County in the early 20th century. This village was the second largest center of the Orthodox Church after the village Iza in the Maramures region. Based on various sources and historiographical base, the author traces the preconditions and causes of the Orthodox movement. The paper states that due to the difficult economic situation, the peasants left for the United States in order to work. While abroad, they became acquainted with the Orthodox Church and became its believers. When they returned home, they decided to buy a land plot and to establish the Orthodox community. However, the land in the village belonged to Count of Schönborn-Buchheim, who refused to sell quality land plots to the peasants. As a result, an economic conflict arose, which led to protesting by the residents in the form of leaving the Greek Catholic Church. The Orthodox movement in Velyki Luchky developed in close connection with the village Iza. The believers exchanged literature, assisted each other in making applications for withdrawal from the union. On the basis of archival documents, the author elucidated the Hungarian authorities' policy towards the Orthodox movement. The paper describes the repression against Orthodox believers who were blamed for anti-state activities. Arrests were made and the literature which was supposed to serve as the evidence in connection with Russia was confiscated. Despite the opposition on the part of the authorities, the residents managed to register a separate religious community under the jurisdiction of the Serbian Orthodox Church. The author sheds light on the process of establishing contacts with the leadership of the Serbian Orthodox Church in Sremski Karlovci and Budapest.

REFERENCES

1. A schisma felé In *Görög Katholikus Hirlap*. 1904. 30 január. old. 6.
2. *Archives of the Serbian Academy of Sciences and Arts (Sremski Karlovci) (ASASAK)*. 1904/3. Letter from the villagers V. Luchka G. Rubish and I. Fedak to Patriarch George (Brankovich), December 31, 1903. /Архив Српске академије наука и уметности (Сремски Карловци) (АСАНУК). 1904/3. Лист жителів с. В. Лучки Г. Рубіша та І. Федака до патріарха Георгія (Бранковича), 31 грудня 1903 р./
3. *ASASAK*. 1904/3. Letter of Patriarch George (Brankovich) to the residents of the village of V. Luchka G. Rubish and I. Fedak, January 21, 1904. /АСАНУК. 1904/3. Лист патріарха Георгія (Бранковича) до жителів с. В. Лучки Г. Рубіша та І. Федака, 21 січня 1904 р./
4. *Archives of the Serbian Orthodox Diocese of Buda (Szentendre)*. В. 5. Collection of documents on the Subcarpathian Russians. ZPS. 1903-1944. Letter from a resident of V. Luchka G. Rubish to Bishop Lukian (Bogdanovich), end. March 1904. / Архив Сербської Будимської православної єпархії (Сентендре). В. 5. Збірка документа о Подкарпатским Русима. ЗПС. 1903-1944. Лист жителя с. В. Лучки Г. Рубіша єпископу Лукіану (Богдановичу), кін. березня 1904 р./
5. Athanasius (PEKAR), OSBM. 1997. Essays on the history of the church of Transcarpathia. In 2 vols. Rome-Lviv: In the Basilian Fathers "Missionary". Т. II. Internal history. 492 p. /Атанасій (ПЕКАР), ЧСВВ. 1997. Нариси історії церкви Закарпаття. У 2 т. Рим-Львів : В-во отців Василіян „Місіонер”. Т. II. Внутрішня історія. 492 с. ISBN 966-7086-26-7./
6. BRADY, J. 2012. *Transnational conversions: Greek Catholic migrants and Russky Orthodox conversion movements in Austria-Hungary, Russia, and the Americas (1890-1914)* : Ph.D. thesis. University of Pittsburgh. 544 p.
7. DANYLETS, I. 2018. Orthodox movement in the village of Iza at the beginning of the XX century in the light of new archival documents In *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series: History*. Uzhhorod : Uzhhorod National University "Hoverla", Issue. 1 (38). p. 18-27. /ДАНИЛЕЦЬ, Ю. 2018. Православний рух у с. Іза на початку XX ст. у світлі нових архівних документів In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», Вип. 1 (38). с. 18-27. ISSN 2523-4498./
8. GÖNCZI, A. 2007. *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár-Beregszász : PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 140 old. ISBN 966-7966.

9. HAZI Joh. [2018-06-18]. Dostupné z: [https:// www.libertyellisfoundation.org/passenger-details/czoxMjoiNjA0ODU2MDMwMTg2Ijs=/czo5OjI-wYXNzZW5nZXIiOw](https://www.libertyellisfoundation.org/passenger-details/czoxMjoiNjA0ODU2MDMwMTg2Ijs=/czo5OjI-wYXNzZW5nZXIiOw).
10. History of the Orthodox Christian Church, for the Carpathian students of the folk and civil schools. 1936. Uzhgorod. 60 p. /История Православной Христианской Церкви, для карпаторусских учеников народной и гражданской школы. 1936. Ужгород. 60 с./
11. Letter from Mykhailo Bachynsky, priest of the village of V. Luchky to the bishop, March 13, 1904. In Vysitska, T. 2012. *Christianity in Transcarpathia: a documentary study of the formation of development (XIV-XXI centuries)*. Uzhhorod : Oleksandra Garkusha Publishing House. p. 83. /Лист Михайла Бачинського, священника с. В. Лучки до єпископа, 13 березня 1904 р. In Висіцька, Т. 2012. *Християнство на Закарпатті: документальне дослідження становлення на розвитку (XIV-XXI ст)*. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші. с. 83. ISBN 978-617-531-052-6./
12. *Magyar Országos Levéltár*. K-26. 1918. XXV. 406. old. 273-275.
13. MAYER, M. 1997. *The Rusyns of Hungary. Political and Social Developments 1860-1910*. New York. 334 p. ISBN 088-033-387-1.
14. On the legal status of our Orthodox Church in Subcarpathian Rus. In *Orthodox Carpathian Bulletin*. 1936. No. 2 (5). March, April. p. 3. /О юридическом положении нашей Православной Церкви в Подкарпатской Руси In *Православный Карпаторусский Вестник*. 1936. №2 (5). март-апрель. с. 3./
15. Orthodoxy in Hungarian Rus In *Orthodox Bukovina*. 1904. March 5. p. 2. /Православие на венгерской Руси In *Православная Буковина*. 1904. 5 марта. с. 2./
16. *Österreichisches Staatsarchiv – ÖStA*. HHStA Kabinettsarchiv. Geheimakten 27 (alt 29, 30). Politisches 1913. s. 75-104.
17. PAP, S. 2003. *History of Transcarpathia*. Volume III. Ivano-Frankivsk: Nova Zorya. 648 p. /ПАП, С. 2003. *Історія Закарпаття*. Том III. Івано-Франківськ : Нова Зоря. 648 с. ISBN 966-8265-19-х./
18. PERENI, J. 1957. *From the history of Transcarpathian Ukrainians (1849-1914)*. Budapest: Akademiai Klado, 160 p. /ПЕРЕНИ, Й. 1957. *Из истории закарпатских украинцев (1849-1914)*. Budapest : Akademiai Klado, 160 с./
19. SEMEDIY, I., priest. 1942. Orthodoxy in Velikiye Luchki In Church calendar for 1943. Mukachevo: Pannonia. p. 74-75. /СЕМЕДИЙ, І., священник. 1942. Православие в Великих Лучках In *Церковний календарь на 1943 год*. Мукачево : Паннонія. с. 74-75./

20. Sergius (TS'OKA), hieromonk. 2013. *Orthodoxy and monastic life in Transcarpathia in the first half of the 20 century*. L'pca. 492 p. /Сергий (ЦЬОКА), иеромонах. 2013. *Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине XX столетия*. Липча. 492 с./
21. *State archive of Transcarpathian region. (SATR)*. Found. 151. Desc. 2. Case 907. On 7 sheets. / ДАЗО. Ф. 151. Оп. 2. Спр. 907. На 7 арк./
22. SATR. Found. 151. Desc. 2. Case 1334. On 20 sheets. / ДАЗО. Ф. 151. Оп. 2. Спр. 1334. На 20 арк./
23. SATR. Found. 151. Desc. 2. Case 1335. On 18 sheets. / ДАЗО. Ф. 151. Оп. 2. Спр. 1335. На 18 арк./
24. SATR. Found. 151. Desc. 2. Case 1708. On 10 sheets. / ДАЗО. Ф. 151. Оп. 2. Спр. 1708. На 10 арк./
25. SATR. Found. 151. Desc. 3. Case 40. On 7 sheets. / ДАЗО. Ф. 151. Оп. 3. Спр. 40. На 7 арк. 1./
26. SATR. Found. 151. Desc. 17. Case 329. On 2 sheets. / ДАЗО. Ф. 151. Оп. 17. Спр. 329. На 2 арк./
27. SATR. Found. 772. Desc. 7. Case 55. On 24 sheets. / ДАЗО. Ф. 772. Оп. 7. Спр. 55. На 24 арк./
28. SZABÓ, O. 1913. *A magyar oroszokról (Ruthének)*. Budapest. 300 p.
29. V. Luchanin. Dear Sir! Honorable Mister Editor! In *Orthodox Bukovina*. 1904. May 4. p. 2. / Лучанинь. Милостивый Государь! Всепочтенный Господиень Редакторъ! In *Православная Буковина*. 1904. 4 травня. с. 2./
30. Vasily (PRONIN), archimandrite. 2009. *History of the Orthodox Church in Transcarpathia*. Uzhgorod : Mukachevo diocese. 528 p. /Василий (ПРОНИН), архимандрит. 2009. *История православной церкви на Закарпатье*. Ужгород : Мукачевская епархия. 528 с./

THE DEVELOPMENT OF THE ORTHODOX MOVEMENT IN VELYKI LUCHKY VILLAGE OF BEREG COUNTY (COMITATUS) IN THE EARLY 20TH CENTURY

Iurii DANYLETS, assistant professor, Faculty of History and International Relations, Uzhhorod National University 88000 Uzhhorod, Narodna Square, 3, Ukraine, jurij.danilec@uzhnu.edu.ua, 00380506928781

Abstract

The paper examines the process of restoration of the Orthodox Church in the village of Velyki Luchky in Bereg County at the beginning of the 20th century. The author traces the causes of the Orthodox movement and shows the economic conflict in the village as well as the role of the Greek Catholic priest in this process. The influence of the Orthodox Church in the United States on local peasants is revealed. The paper highlights the contacts of Orthodox residents of Velyki Luchky village with the Serbian Orthodox Church. Connections with other centers of the Orthodox movement in Transcarpathia (the villages of Iza, Goronda) are studied. On the basis of archival documents from different countries, the policy of the Hungarian authorities towards the Orthodox movement is shown. The author describes the repression against Orthodox believers who were accused of anti-state activities. Despite the authorities' opposition, the residents managed to register a separate religious community under the jurisdiction of the Serbian Orthodox Church.

Keywords

Orthodox church, believers, peasants, bishop, priest